PEDAGOGIK DEONTOLOGIYAGA DOIR MASALALARNI NAZARIY-TARIXIY VA KONSEPTUAL JIHATLARI

Boltayev Abduvohid Abdulazizovich,
Jizzax davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada pedagoglik kasbining deontologik masalalariga doir nazariy-tarixiy va konseptual jihatlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: deontologiya, axloq, burch, kasbiy axloq, deontologik tayyorgarlik, deontologik kompetentlik.

Аннотация

В данной статье освещены теоретико-исторические и концептуальные аспекты деонтологических задач педагогической профессии.

Ключевые слова: деонтология, этика, долг, профессиональная этика, деонтологическая подготовка, деонтологическая компетентность.

Annotation

This article describes the theoretical, historical and conceptual aspects of the deontological issues of the pedagogic profession.

Keywords: deontology, ethics, duty, professional ethics, deontological training, deontological competence.

O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari sifatida ta’lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta’minlanishi, ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi, ta’lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati[1] kabilar belgilab berilgan.

Shuni ta’kidlash lozimki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-son “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarni tashkil etishda yaxlit tizim mavjud emasligi, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarni ma’naviy tahdidlardan himoya qilish borasida yetarli darajada tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmayotganligi alohida ta’kidlab o‘tilib, “targ‘ibot-tashviqot va tarbiya yo‘nalishidagi ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, soha bo‘yicha ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish” [2] muhim yo‘nalish sifatida belgilab berildi. Bu esa, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy shakllantirishning deontologik jihatlarini aniqlashtirishni taqozo etadi.

“Deontologiya” atamasi (yunoncha *deontos* — “tegishli”, *logos* — “ta’lim berish”) XIX asrning boshlarida ingliz filosofi Jeremi Bentam (Jeremy Bentham) tomonidan insonning kasbiy axloqi to‘g‘risidagi fanni anglatuvchi atama sifatida kiritilgan[3].

“Deontologiya” tushunchasi kasbiy faoliyatning pedagogik, psixologik, tibbiy, huquqiy va ko‘plab boshqa sohalarida qo‘llaniladi. Pedagogik deontologiya o‘qituvchining kasbiy faoliyati sohasidagi axloq qoidalari va me’yorlarini o‘rganadi va ishlab chiqadi. Ammo K.M.Levitan ta’kidlaganidek, kasbiy axloq me’yorlari doimo tarixiy va o‘ziga xos bo‘lib, insonlar tomonidan real hayot va faoliyat shartlari va talablariga muvofiq ishlab chiqiladi[4].

K.M.Levitan “deontologiya” tushunchasiga quyidagicha ta’rif bergan: “Deontologiya – bu me’yoriy-yo‘naltiruvchi institutning rivojlanishi va faoliyati to‘g‘risidagi fan bo‘lib, u ishchilarning kasbiy xulq-atvori me’yorlari va qoidalari tizimi, jamiyatda tarixan mustahkamlangan axloqiy qadriyatlarga asoslangan standartlarni o‘z ichiga oladi” [4].

O‘qituvchining kasbiy ma’naviyati, axloqiy qiyofasi, yaxlit aytganda deontologik madaniyatini shakllantirish o‘zining tarixiy ildizlariga egadir. Masalan, qadimgi Mesopotamiya, Bobil, Ossuriya, Hindiston, Xitoyda pedagoglar yuqori ijtimoiy mavqega ega va shunga muvofiq oylik ish haqi yuqori darajada bo‘lgan. Ota-onalar pedagoglarga alohida hurmat ko‘rsatishgan va ularning obro‘si yuqori bo‘lishi uchun tashabbus ko‘rsatishgan. Qadimga Misrda pedagoglik kasbi inson kelajagining asosi deb qaralgan: “Qara, o‘qituvchilik lavozimidan yuqori mavqe yo‘q, u har doim inson bor joyda boshliqdir”.

Mesopotamiyada kotiblar maktabiga doir matnlarda o‘qituvchilar haqidagi ma’lumotlar topilgan. Jumladan, sopol lavhalarda “O‘qituvchi insonni shakllantiradigan Xudo, Siz haqiqatdan ham Xudosiz. Siz kuchukcha sifatida mening ko‘zlarimni ochdingiz, menda insoniylikni yaratdingiz” [5], degan yozuvlar bitilgan. Mesopotamiyada o‘qituvchi “ummi” deb atalgan bo‘lib, u “maktab otasi” deya ota-onalar tomonidan hurmat bilan tilga olingan.

Qadimgi Hindistonda o‘qituvchilik kasbi bilan braxmanlar shug‘ullangan. Yuqori ta’limni guru (ma’naviy ustoz, obro‘li, mo‘tabar zotlar) o‘z gurukula(uyi)da olib borgan. Ustozlar yuqori darajada qadrlangan, ularning kasbiy ilohiy yumush hisoblangan. O‘qituvchining burchi esa, shogirdlarini bilimga qiziqtirish va fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishdan iborat bo‘lgan.

Qadimgi Xitoyda o‘qituvchiga faxrli inson sifatida qarashgan. Ustoz-murabbiy otaga tenglashtirilgan bo‘lib, u o‘quvchini mustaqillikka o‘rgatishi va turli murakkablikka ega vazifalarga yechim topa oliy layoqatiga ega bo‘lishi uchun qayg‘urishi lozim, deb hisoblangan.

O‘rta Osiyoda ham eng qadimgi davrlardanoq ustozga alohida ehtirom ko‘rsatishgan. Uni otadek ulug‘lash lozimligi yosh avlodga tarbiya jarayonida singdirib borilgan. Masalan, qadimgi So‘g‘diyonada 4 yoshdan boshlab bolalarni savdo-sotiqqa o‘rgatishgan va yaxshi ustoz qo‘liga topshirib tadbirkorlik ko‘nikmalariga ega bo‘lishiga alohida e’tibor qaratishgan.

“Avesto”da tarbiyachilarning burch va majburiyatlariga ham qonuniy tus berilgan. Ularning kompetentlik darajasini baholash uchun “chechan”, “uddaburon”, “tanbal”, “befarq”, “mas’uliyatsiz” kabi tavsiflardan foydalanilib, “yaxshi” va “yomon” ustozlarga ajratilgan. Unda yaxshi ustoz yoshlarni haqiqat sari yetaklashi, ularga yo‘lboshchilik qilishi, hayotni sevishga o‘rgatishi lozimgi belgilab berilgan.

Zardo‘shtiylik dinining muqaddas kitobi – “Avesto”da tarbiyachi masalasiga ko‘p marotaba murojaat qilinib, “yomon tarbiyachi”lar qoralangan: “Yomon tarbiyachi o‘z ta’limi bilan ilohiy so‘zlarni teskari qiladi va tiriklik idrokini xarob aylaydi. Haqiqatda, u odamlarni rostlikning bebaho sarmoyasidan va Ezgu Niyatdan bahrasiz aylaydi” [6].

Birinchi va Ikkinchi Renessans davri mutafakkirlari ham ustoz va mudarrisning obro‘si, burchi va majburiyatlari haqida alohida fikrlarni bayon etib o‘tishgan. Jumladan, Abu Nasr Forobiy ustozga quyidagi talablar tegishli ekanligini qayd etib o‘tgan: “Ustoz shogirdlariga katta zulm ham haddan tashqari ko‘ngilchanlik ham qilmasligi lozim. Chunki ortiqcha zulm shogirdga nisbatan nafrat uyg‘otadi-yu, ustoz juda ham yumshoq bo‘lsa shogird uni mensimay qo‘yadi va u berilgan bilimdan sovub ham qoladi”. U o‘qituvchiga bolalarning fe’l atvoriga qarab tarbiya jarayonida “qattiq” yoki “yumshoq” usullardan foydalanishni tavsiya etadi. Ya’ni tarbiyalanuvchilar o‘qish-o‘rganishga moyillik bildirsalar, ularga ta’lim-tarbiya jarayonida yumshoq, o‘zboshimcha va itoatsiz bo‘lsalar “qattiq” usul qo‘llanilishi mumkinligini ta’kidlab o‘tadi[7].

Ibn Sino asarlarida ham pedagoglik kasbining deontologik jihatlariga xos qator o‘ziga xosliklar yoritib berilganligini ko‘rish mumkin. Jumladan, u o‘qituvchining bolalar bilan muloqotda bosiq, jiddiy bo‘lishi, diqqatni to‘g‘ri taqsimlash olishi va kuzatuvchanlik qobiliyati, mashg‘ulotlarda qo‘llaniladigan o‘qitish shakl va metodlarining variativ bo‘lishi, ta’lim oluvchilarning individual bilish imkoniyatlarini hisobga olish, ta’limning hayotiy tajriba (vitagen)ga asoslanishi, shaxs motivatsion va emotsional sohasining ta’sirini bevosita hisobga olish kabi qator bugungi kun ta’limi bilan bog‘liq masalalarga e’tibor qaratgan.

Pedagoglik kasbining deontologik masalalarini tahlil qilishda Alisher Navoiy asarlariga ham murojaat qilish joizdir. Sahovat va muruvvatlilikni o‘zi uchun sharaf deb hisoblagan Navoiy hazratlari “Ixlosiya” madrasasini qurdirib, pedagog(mudarris)larga alohida hurmat va ehtirom ko‘rsatish bo‘yicha ma’muriyatga shaxsan o‘zi topshiriqlar bergan. Hazrat Alisher Navoiy pedagogni quyoshga o‘xshatadi va bu quyosh o‘z atrofidagi yulduzlarga nur sochadi, ya’ni hali ilmdan bexabar bo‘lgan toliblarga ilm nurini sochadi, ma’rifat beradi, deydi.

Pedagoglarning kasbiy axloqi, ta’lim oluvchilarning bilishga qiziqishini oshirish, o‘qituvchining deontologik-didaktik kompetentligini rivojlantirish bilan bog‘liq masalalar tahlilida jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlariga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Jamiyatni jaholatdan ilm-ma’rifat qutqarishi haqidagi g‘oyani dastur ul-amal qilib olgan jadid

ma’rifatparvarlari o‘z davrida yangi o‘qitish usullarini samarali qo‘llay olishga layoqatli novator pedagoglar zarurligiga alohida e’tibor berishganlagini e’tirof etish lozim. Jumladan, “pedagogika” (pedagogiya) tushunchasiga birinchi bo‘lib ta’rif bergan o‘zbek pedagog olimi, jadid ma’rifatparvari Abdulla Avloniy “Har bir muallimning saodati, davlatlarning tayanchi va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog‘liqdir”, degan.

Jadidchi Mahmudxo‘ja Behbudiy Ismoil Gaspiralining jadidchilik faoliyati va uning asarlarini o‘rganish orqali nafaqat jadid maktablarini tashkil etish, balki mualliflarning vazifalari, ularning metodik tayyorgarligi va innovatsion faoliyati masalalariga ham alohida e’tibor qaratgan. Behbudiyning o‘zi ham muallimlik faoliyati bilan shug‘ullanib, o‘quvchilariga jo‘g‘rofiya va tarixni o‘rgatishga alohida sa’y-harakat ko‘rsatgan. Mutafakkir turli mamlakatlardan olib kelingan yangi kitob va darsliklarni o‘quvchilar va muallimlarga hadya qilgan.

Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchining kasbiy faoliyati sohasidagi axloq qoidalari va me’yorlari shaxsiy kompetentlikni rivojlantirishga yaqindan yordam beradi, o‘qituvchining diqqatni to‘g‘ri taqsimlay olishi va kuzatuvchanlik qobiliyati kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiladi, mashg‘ulotlarda qo‘llaniladigan o‘qitish shakl va metodlarining variativ bo‘lishi, ta’lim oluvchilarning individual bilish imkoniyatlarini hisobga olish esa, bo‘lajak pedagogga didaktik kompetentlikni shakllantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. (23.09.2020). // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори // “Халқ сўзи” газетаси, 2021 йил 27 март, № 62 (7842).
3. Бентам И. Деонтология, или наука о морали. – М.: Инфра-М, 1997. – Т. 1, 2.
4. Левитан К.М. Педагогическая деонтология. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 272 с.
5. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Т.: Университет, 2003. – 503 б.
6. Авесто: тарихий-адабий ёдгорлик / Н.Жўраев; таржимон А.Маҳкам. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. – 732 б. – Б.45.
7. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1993. – 330 б.